

HUQUQBUZARLIKKA MOYIL BO'LGAN VOYAGA YETMAGANLAR BILAN IJTIMOYIY ISHNING SAMARALI METODLARI

R.S.Nazarova

Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi mutaxassisi

Jamiyatdagi dolzarb muammolardan biri bo'lgan voyaga yetmaganlar huquqbuzarligining oldini olish masalasi jiddiy e'tibor va professional yondashuvni talab etadi. Shu jumladan, profilaktika jarayonida o'z samarali ta'sirini namoyish etib kelayotgan ijtimoiy ish sohasi ham insonparvarlik va ijtimoiy tenglik asosida voyaga yetmaganlar bilan kasbiy doirada faoliyat olib bormoqda.

O'zaro hamrohlik mijoz uchun ham, ijtimoiy ishchi uchun ham qiyin jarayondir. Ijtimoiy ishchi o'z mijozini yangi yo'lning kelajagiga qiziqтира olishi kerak. Ijtimoiy ishchi o'smirga ishonishi, uning o'tmishi, buguni va kelajagini birgalikda tahlil qilishi, uni o'tmish bilan qoralamasligi kerak. Mutaxassisning huquqbuzar o'smir bilan individual profilaktik ish strategiyasini yaratish nafaqat qayta tarbiyalash, reabilitatsiya qilish jarayonining xususiyatlarini bilishga, balki o'smirlarning noto'g'ri adaptatsiyasini o'rganishga yordam beradi.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olishni o'rganish bilan bog'liq asosiy bo'g'inlardan biri profilaktika faoliyati darajasiga ko'ra *umumiy ijtimoiy (umumiy)* va *maxsus kriminalistik (maxsus)* chora-tadbirlarga bo'linishi hisoblanadi. Ushbu tasnifning ahamiyati huquqbuzarlik va jinoyatga ta'sir qilish choralari ko'lamini belgilashdan iborat bo'lib, profilaktika choralari ushbu tasnifning mazmuni sifatida qaralishi mumkin. Ushbu tasnif tarafdorlari jamiyatning, odamlarning iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy va boshqa sohalardagi munosabatlarining izchil rivojlanishini ta'minlovchi keng qamrovli tadbirlarning butun jamlanmasi huquqbuzarliklarning umumiy (umumiy ijtimoiy)

oldini olish orqali amalga oshiriladi, deb hisoblashadi¹¹¹.

Profilaktik tadbirlarni amalga oshirish usullar va vositalar tizimi orqali amalga oshiriladi. Profilaktikaning asosiy usullari: profilaktik ma'lumot va maslahat suhbat; korreksion jarayon; reabilitatsiya-profilaktika mashg'ulotlari; yangi ko'nikmalarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish usuli; xulq-atvor modellari, ijtimoiy muhit; profilaktik aralashuv usuli; ziddiyatli vaziyatni erta zararsizlantirishdir.

Eng keng tarqalgan usul to'rt asosiy bosqichni o'z ichiga olgan profilaktik **suhbat**dir:

- suhbatdosh bilan hissiy aloqani o'rnatish, xayrixohlik, impatiya va maxsus to'g'riligini namoyon etish;
- paydo bo'lgan muammoning asosiy sababini aniqlash va o'rganish;

¹¹¹ Михайлова С.Н. Роль городских общеобразовательных школ в раннем предупреждении преступности несовершеннолетних. - Томск: Изд-во Том. 2010. - 6 с.

- voqea-hodisalarning salbiy rivojlanishiga yo'l qo'ymaydigan yangi xulq-atvor modeli mijoz bilan mutaxassisni yo'lga qo'yish.

- suhbatdosh tomonidan xatti-harakatlarning yangi modelini ichki qabul qilish yoki muammoni boshqa tushunish, shuningdek, muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya berish¹¹².

O'zlarini va oilalarini malakali yordamisiz o'zlarini qiyin ijtimoiy, oilaviy, pedagogik vaziyatlarga duchor qiladigan o'spirinlar ko'pincha huquqbuzarlarga aylanadi. Bunday holda, voyaga yetmaganlar ijtimoiy muhit bilan munosabatlarning uzilishi tufayli o'z ehtiyojlarini qondira olmaydi. Ushbu munosabatlarning uzilishi ehtiyojlarni qondirish uchun resurslarning yetishmasligi yoki ulardan foydalanishdagi nosozliklar olib keladi¹¹³. Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha ijtimoiy ishlar bu voyaga yetmaganlar o'rtasida jinoyatchilikka olib keladigan sabablarni bartaraf etishga imkon beruvchi o'ziga xos profilaktika faoliyatidir.

Ijtimoiy xodimlarning ishi asosan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi: *diagnostika, rehabilitatsiya, profilaktika va tuzatish*. Diagnostika o'tkazishda turli xil usullar keng qo'llaniladi: kuzatish, suhbat, anketa, test (loyihali usullar), shaxsiy xususiyatlarni aniqlash uchun anketalar, tadqiqot usullari bloki, kognitiv va hissiy sohalarni qamrab oladi. Olingan natijalarni hisobga olgan holda ijtimoiy va profilaktika ishlarining usullari aniq belgilab berilgan. Bularga quyidagi metodlar kiradi: ishontirish (aniqlash, hissiy va og'zaki ta'sirni qo'llash, suhbat asosida ba'zan taklifga asoslangan); motivatsiya (tavsiya, maslahat, suhbat shaklida ifodalangan bolani uning qiziqishlari va ehtiyojlariga muvofiq faoliyatga yo'naltirish, yo'llash qobiliyati); rag'batlantirish (ishonchni ilhomlantiradigan, maqtov orqali yoqimli kayfiyatni yaratadigan ijobiy his-tuyg'ularni qo'zg'atish asosida: ma'qullash, e'tirof etish, maqtash shaklida ifodalanadi). Bajarilgan ishlar natijalariga ko'ra guruh va individual, jamoaviy, ommaviy shaklda amalga oshiriladigan profilaktik tuzatish tadbirlari amalga oshiriladi.

Emotsional-ixtiyoriy sohani tuzatish, bolalarda o'zini o'zi bilish, faxrlanish, o'ziga ishonchni oshirish uchun o'yin psixoterapiyasi texnikasi qo'llaniladi. Tuzatish ishlari davomida mutaxassislar bolalarning kognitiv sohasini faollashtirish uchun turli shakl va usullar, metodlardan foydalanadilar. Mashqlar idrok, xotira, e'tibor va fikrlashni rivojlantirish, nozik motorli ko'nikmalarni rivojlantirish uchun qo'llaniladi, bu esa o'quv faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi. Psixoterapevtik ishning asosiy nuqtasi bolaning barcha kamchiliklari va muammolari bilan uni sevishi va o'zi kabi qabul qilinishiga ishonishdir.

Guruh va individual ish shakllari va usullari:

1. Diagnostika o'tkazishda quyidagilar qo'llaniladi:

a) bolani har tomonlama kuzatish o'quv ishlari uchun material beradi;

¹¹² Волкова Н. А., Величко О. В. Профилактика безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних // Журнал Законность. 2000. № 7. С. 37-39.

¹¹³ Социальная работа с различными группами населения: учебное пособие / коллектив авторов; под ред. Н. Ф. Басова. М.: КНОРУС, 2016. 528 с.

b) voyaga yetmaganga u uchun muhim ma'lumotlarni berishi yoki o'zi haqida ko'proq bilishni o'z ichiga olgan suhbat usuli;

2. Voyaga yetmaganlar bilan profilaktika va tuzatish ishlarini olib borishda quyidagilar qo'llaniladi:

a) o'yin interaktiv psixoterapiyasi texnikasi (yakka tartibda va mikroguruhda amalga oshiriladi);

b) bolalarning kognitiv tafakkur sohasining turli shakllarini rivojlantirish (individual ravishda).

O'smirlar tomonidan sodir etilgan qonunga zid xatti-harakatlarning oldini olishda ishlatilishi mumkin bo'lgan ishning asosiy usullarini aniqlash mantiqan to'g'ri bo'ladi:

- Nazorat o'rnatish. Bu yerda mutaxassislar o'smirni, uning maktabdagi, oiladagi, sinfdagi, jamoadagi xatti-harakatlarini, tengdoshlari bilan muloqotini kuzatadi.

- Suhbat, so'rov, so'roq, test, anketa.

- Konsalting xizmatlari. Ushbu usul har qanday muammoga duch kelgan voyaga yetmaganlarga ularni ijtimoiylashtirish, prognozlashtirish va optimallashtirish maqsadida malakali yordam ko'rsatishdan iborat.

- Ishontirish usuli. Bu usul qonun ustuvorligini targ'ib qiladi, bolani noqonuniy xatti-harakatlarining salbiy oqibatlariga ishontirish qobiliyatidan iborat.

- Treninglar o'tkazish.

- O'yin interaktiv usuli. Uning ahamiyati natijada emas, balki jarayonda barchaning ishtirok etishida bo'lgan usul. Bu o'smirlarga boshqalar harakatlarini va ular o'rtasidagi munosabatlarni o'yin jarayonida takrorlash, ko'rsatib berish, atrofdagi voqelikni bilishga yordam beradi.

Tadqiqotlarda voyaga yetmaganlar bilan amalga oshiriladigan ijtimoiy profilaktikaning quyidagi metodlari keng qo'llanilishi ko'rsatiladi: iqtisodiy, tibbiy, ijtimoiy.

Voyaga yetmaganlar bilan amalga oshiriladigan profilaktika haqidagi ta'limotlar, shuningdek bugungi kunda qo'llaniladigan metod va usullar mazmun-mohiyatidan kelib chiqqan holda uni: *a) pedagogik; b) psixologik; v) tibbiy; g) huquqiy jihatdan ta'minlashni tubdan takomillashtirish*, shuningdek, ularni uyg'unlikda hamda o'zaro hamkorlikda amalga oshirishgina bu sohada samarali natijalarga erishish imkonini beradi.

Ijtimoiy ishchining jamiyatga moslashmagan o'smirlar bilan ishlashining boshqa bir texnologiyasi ularning reabilitatsiyasi hisoblanadi. Reabilitatsiya keng turdagi vazifalar, qoidalar, elementar ko'nikmalardan tortib insonning jamiyatda to'liq va butunlay integratsiyalashuvigacha bo'lgan masalalarni hal qilishga mo'ljallangan chora-tadbirlar tizimi sifatida qaralishi mumkin.

Shunday qilib, hozirgi kunga qadar voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha ijtimoiy tizim subyektlarining mavjud amaliyoti ularni davlat tomonidan ta'minlash, jamiyatdan ayirish tizimi bo'lib, bu bolalarning ushbu guruhida ijtimoiy begonalashuv hodisalariga olib keladi. Bunday

vaziyatda ijtimoiy xizmatlar ta'limiy, ijtimoiy va tarbiyaviy funksiyalarni bajarishga chaqiriladi. Muayyan sharoitlarda uning vazifalari yanada maqsadli, o'ziga xos, muhim xarakter kasb etadi.

